

КОНЦЕПТ СТОРОНИ СВІТУ У СТРУКТУРІ МАКРОКОНЦЕПТУ ПРОСТІР В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (зіставлення наукової та наївної картин світу)

КРАСНИЦЬКА К. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Запропоноване дослідження здійснене в межах когнітивної лінгвістичної парадигми. Когнітивізм – це напрям у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення і ті ментальні процеси і стани, які з ними пов'язані [5, с. 6]. М. М. Болдирев у своїй роботі з когнітивної лінгвістики стверджує, що “глобальна проблема, яку покликана розв'язати когнітивна наука і когнітивна лінгвістика зокрема, це проблема того, як відбито у свідомості людини її розуміння і бачення світу” [1, с. 11].

Когнітивна лінгвістика набуває дедалі більшого значення для зіставної лексичної семантики. На думку М. П. Кочергана, первинне і найголовніше завдання лексичної семантики – визначити найбільш задовільним способом значення лексичної одиниці [2, с. 4]. Методологічний принцип антропоцентризму, що є одним з ключових для когнітивної лінгвістики, передбачає визначення лексичного значення як інтерпретації фрагмента світу людським розумом. Природа цієї інтерпретації тісно пов'язана зі специфікою того чи іншого етносу. Тому таке визначення виявляється продуктивним для контрастивної лексикології.

Сприйняття людиною навколишнього простору є одним з найважливіших складників людської свідомості. Простір виступає одним з ключових концептів у когнітивно-культурному відбитті довкілля в уявленні людини. Тому для досконалішого розуміння англомовної лінгво-когнітивної картини світу вважаємо за необхідне проаналізувати смисловий обсяг концепту СТОРОНИ СВІТУ в англомовній картині світу. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано лексичні компоненти англомовної вербалізації концепту СТОРОНИ СВІТУ. У межах цього цілісного концепту входять чотири основні складники: концепти ПІВНІЧ, ПІВДЕНЬ, ЗАХІД, СХІД.

Аналіз відповідних словникових тлумачень англомовних лексем (вибірка склала 164 лексикографічні одиниці) був використаний з метою виявлення семантичної структури концептів SOUTH, NORTH, EAST, WEST. Семантико-концептуальний аналіз дозволив зробити певні висновки щодо когнітивного членування світового простору в антропомовній картині світу.

Спочатку орієнтування в просторі, ймовірно, здійснювалося виключно щодо людини-реципієнта, а отже, горизонтальний простір членувався в чотирьох напрямках: попереду, позаду, справа та зліва від спостерігача. Виходячи зі словникових дефініцій, робимо припущення, що спочатку точкою відліку в членуванні довкілля була людина, яка стоїть обличчям до сонця, що сходить, отже, простір “попереду” ототожнювався зі сходом, ліворуч – з північчю, праворуч – з півднем, напрямом “позаду” збігається з напрямком на захід.

Прикладом є такий набір дефініцій, який трапляється у більшості словників вибірки за незначними відмінностями: *south* – *n. the direction to the right of a person facing the sunrise*; *north* – *n. the direction to the left of a person facing the su-*

*n*rise; **east** – *n.* the direction to the right of a person facing north; **west** – *n.* the direction behind a person facing the sunrise.

Аргументом на користь такого антропоцентричного тлумачення у членуванні довкілля слугує етимологія слова **north**, яке походить від праїндоевропейського кореня *ner-* із значенням *on the left, under*.

Але окрім такого релятивного сприйняття і членування простору, людині також було необхідно сприймати простір більш об'єктивно, як щось, що тягнеться довкола неї і має *самостійну* систему координат. У цьому випадку точкою відліку ставало Сонце, його розташування в різний час доби і співвіднесеність із земним довкіллям. Місце, звідки сходило сонце вранці, позначалося як схід, а місце, де сонце заходило ввечері, як захід (**east** – *n.* direction in which sunrise occurs; **west** – *n.* the direction in which sunset occurs).

Про це свідчить і етимологія зазначених лексем. Лексема **east**, очевидно, пов'язана з протоїндоевропейським коренем *aus-* із значенням *зоря, схід сонця*. Лексема **west** своїм походженням сягає праїндоевропейського *wes-* (вечір). Сама основа *wes-*, можливо, пов'язана з праїндоевропейським *we-* (опускатися, рухатися вниз). Така вісь протиставлених одне одному координат (схід – захід), мабуть, була первинною. Припускаємо, що протиставлення північ-південь є вторинним у сприйнятті й означуванні простору прадавніми людьми, його поява була наступним кроком у членуванні довкілля: вісь схід-захід і перпендикулярна до неї вісь північ-південь. При цьому лексема **south** етимологічно пов'язана з лексемою **sun**, тобто має абсолютно солярну основу. Водночас лексема **north**, як було показано вище, позбавлена зв'язку із сонцем як таким і через семантику праїндоевропейської форми лексем *left, below* вербалізує елементи макроконцепту SPACE.

Концепт СТОРОНИ СВІТУ грає велику роль у фольклорних обрядах і міфології давніх індоєвропейців. Більшість дослідників вважають, що символіка сторін світу походить від основоположних відмінностей переднього і заднього, правого і лівого, вона зростає з інших, більш архаїчних просторових опозицій і, в основному, зберігає аксіологічне навантаження цих опозицій (вправо, вверху, південь, схід – позитивну; вліво, низ, північ, захід – негативну) [7, с. 78; 6, с. 47].

Символіка верху-низу яскравіше виражена в опозиції “північ-південь”, і, відповідно, північ ототожнюється із зоною вмирання і мороку. Давні люди мислять північ як якийсь всесвітнє підземелля, куди спускається – через захід – щодня вмираюче сонце. Південь, своєю чергу, асоціюється з полуднем всесвіту апогеєм життя, верхом, світлим дахом світу. Однак, слід зауважити, що для деяких етносів, що мешкають на півночі, така аксіологічна опозиція не зберігається. Північ для них набуває значення верху, раю, духовного центру, що ушляхетнює бруталний матеріалістичний південь [4, с. 106; 6, с. 212].

Для міфологічної опозиції заходу-сходу важливою була символіка правого-лівого, світлова, сонячна символіка і похідна від неї добова, а також сезонна символіка. Схід – ранок, весна, юність, рух угору (і наближення до людини). Захід – вечір, осінь, рух униз (і віддалення від людини) [3, с. 103]. Захід та схід також символічно співвіднесені з царством мертвих і горним Святого Духу. М. А. Лисюк у своїй роботі наводить дані про те, що “схід і захід ставали орієнтирами для розміщення царства мертвих [3, с. 64].

У цьому контексті цікавим є той факт, що в більшості проаналізованих нами словників була зареєстрована ідіома *to go west* зі значенням “помирати”. Витоки ідіоми *go west*, вочевидь, ще в давнину були пов’язані з давніми уявленнями про напрям руху сонця, що заходить. Цей напрям символізує кінець дня й образно – кінець життя. Існує також альтернативна теорія, що ідіому *to go west* в англійській мові почали пов’язувати зі значенням “померти” в XVI столітті, хоча, швидше за все ідея зародилася набагато раніше. Походження цього вислову пов’язують з “поїздкою в західному напрямі ув’язнених, засуджених на смерть, до шибениці в Тіберне” [9]. У ряді стародавніх обрядів і вірувань “дія, направлена зі сходу на захід, сприймається як позитивна, а зворотна негативно. І якщо схід ототожнюється зпочатком, то захід нерідко символізує кінець” [3, с. 104]. Ці вірування знайшли своє відображення у традиційній структурі будівлі католицького храму. Піднесення для вітваря і місця духівництва розташовані в *східній частині* католицького храму, а головний вхід до храму – *переважно у західній*. Стіна, обличчям до якої звернені прихожани під час богослужіння, зветься “*східною стіною*” незалежно від реального розташування за компасом.

Символіка сторін світу знайшла своє відображення також спорудженні інших будівель. М. А. Лисюк зазначає, що “серед воріт середньовічного міста, як правило, не було північних” [3, с. 161], що пов’язане з негативною символічною конотацією цієї сторони світу. Для слов’янської хати орієнтація за сторонами світу також не викликає сумнівів. “Зазвичай фасад селянської хати” розміщувався на південь або на схід. У цій орієнтації отримала втілення загальнослов’янська парадигма взаємопов’язаних символів: південь (схід), літо, весна, білий, червоний (світлий), людина, дім, чіт (у протиставленні чіт/нечіт), рай, сонце, день, правий, щастя, доля, життя та подібне” [3, с. 155].

Членування земного простору і його відбиття в наївній, міфологічній і науковій картині світу значною мірою різняться між собою. Науковий погляд на таке членування, зокрема, виявляється в географічних картах та глобусах.

Віддзеркалення простору за допомогою карт ґрунтується на врахуванні координатної сітки: схід-захід і південь-північ. На карті північ виявляється вгорі, південь – долу відносно людини, яка “читає” карту. Такою є сучасна картографічна традиція. Причина полягає в тому, що саме північ було обрано орієнтиром для складання карт. При створенні карти картографові необхідно мати певний фіксований напрям, асоційований з якимось нерухомим об’єктом. Єдиною майже нерухомою зіркою, спостережуваною в північній півкулі, є Полярна зірка, яка вказує на північ. Створюючи карту, картограф бачив Полярну зірку на небі перед собою, отже, на мапі північ традиційно містяться вгорі картографічного малюнка. Очевидно, із цією традиційною географічною імплікацією і пов’язане існування словосполучень “*up north*” (“на північ”), “*down south*” (“на південь”), зареєстрованих більшістю словників.

Специфікою наукової картини світу є членування земного простору не тільки на географічний чотиричлен (північ – південь, схід – захід), але і членування за географічними та магнітними полюсами Земної кулі. Як показали фізичні дослідження в галузі магнетизму, магнітні полюси Землі не збігаються з географічними. Північний магнітний полюс міститься в Антарктиді, отже, саме в південній півкулі. Південний магнітний полюс знаходиться в Арктиці, у північній

півкулі. Тому на карті північний магнітний полюс розташований внизу, а південний – вгорі, дзеркально відбиваючи розташування географічних полюсів.

Пояснення цієї номінації таке: мандрівники, мало знаючи про закони магнетизму, вже знали про властивість магнітної стрілки одним кінцем завжди вказувати на північ, тобто на північний полюс Землі в географічному сенсі. У результаті відбувся метонімічний перенос: назву сторони світу – північ перенесли на назву того кінця магнітної стрілки, який вказує на північ. Протилежний кінець стрілки відповідно отримав назву південного. Крім того, сам магнітний полюс Землі, на який вказував північний кінець магнітної стрілки, також почали називати північним, що закріпилося в тодішній картині світу: Земля представлена як сфера з двома полюсами – Північним і Південним, які вважалися географічними і магнітними полюсами планети. Згодом було доведено, що в будь-якому магніті кінець, з якого виходять силові лінії, притягується до того кінця, в який вони входять.

Нагадаємо, що до цього часу в мовній картині світу вже закріпилося позначення кінців магнітної стрілки як “північний” (той, з якого виходять силові лінії) і “південний” (той, у який вони входять). Розширення наукових знань про магнітне поле Землі змусило вчених зробити такий висновок: північний кінець магнітної стрілки компаса притягується до протилежного кінця земного магніту, який тому слід називати південним магнітним полюсом, незважаючи на те, що географічно він розташований на півночі Земної кулі.

Дзеркально протилежну номінацію приписували магнітному полюсу Землі, розташованому на півдні Земної кулі. Це полюс Земного магніта, з якого виходять силові лінії, а, згідно з ономасіологічною традицією, що закріпилася, його слід називати північним магнітним полюсом, всупереч своєму географічному розташуванню на півдні. Такими є причини ономасіологічної неузгодженості і нелогічності позначення географічних і магнітних полюсів Землі.

Земне магнітне поле має такий вигляд, неначе Земною кулею є магніт з віссю, спрямованою приблизно з півночі на південь. У південній півкулі всі магнітні силові лінії виходять з однієї точки. Ця точка називається північним магнітним полюсом Землі. У північній півкулі лежить точка сходження силових ліній; вона називається південним магнітним полюсом Землі. Причому силові лінії Земної кулі спрямовані з північного магнітного полюса до південного [8].

Якщо гіпотетично уявити, що назви полюсів Землі будуть впорядковані, то картина світу стає значно прозорішою і послідовнішою: магнітний і географічний полюси на одній частині планети називаються Північними, на протилежній планети – Південними. У результаті номінація кінців будь-якого магніту, стрілки компаса мають бути перейменовані на протилежні, а це спричинить необхідність змінити назви безлічі технічних об'єктів, пов'язаних з використанням магнітів. Такою ціною ономасіологічна гармонія навряд чи досяжна.

У реальності прозорість і послідовність наукової картини світу не завжди ізоморфно відбивається в мовній картині світу. Давнішня неточність у назві кінців магнітної стрілки (північний кінець – тому, що вказував на північ, але, будучи джерелом силових ліній, мав бути названий південним) привела до неузгодженості мовної номінації полюсів Земної кулі.

Отже, ми бачимо, що картина світу – це когнітивне утворення, яке динамічно розвивається. Картина світу різних епох відображує сукупність тих знань, які накопичило людство на ранніх етапах свого розвитку. Прогрес науки породжує нові когнітивні структури, яким деколи “тісно в одязі” старих засобів ономасіологічного позначення. Проте повернутися в минуле і перейменувати те, що вже найменоване, неможливо. У результаті мовна картина світу зберігає в собі залишки різних зрізів людського знання, включаючи і ті, які застаріли.

Проаналізувавши особливості сприйняття концепту СТОРОНИ СВІТУ в різних царинах знань і різних історичний час, можна виявити співвідношення елементів концепту СТОРОНИ СВІТУ з іншими елементами макроконцепту ПРОСТІР. За нашими спостереженнями, концепт NORTH корелює з такими елементами макроконцепту ПРОСТІР, як “вниз”, “зліва” (символіка, етимологія), “вгору” (географічна карта, ідіоматичне словосполучення *up north* – “на північ”); концепт SOUTH з такими, як “верх” (символіка, магнетизм), “сонце” (етимологія), “низ” (на карті і в ідіоматичному словосполученні *down south* – “на південь”); концепт EAST – “вгору”, “зоря” (етимологія, символічні асоціації), “НАЗАД” (в ідіоматичному словосполученні *back east* – “на схід”), “справа” (на географічних картах); концепт WEST співвідноситься з просторовими концептами “ВНИЗ” (етимологія, символіка), “ЛІВОРУЧ, ЗЛІВА” (карти) “з, назовні” (в ідіоматичному словосполученні *out west* – “на захід”).

Отже, концепт СТОРОНИ СВІТУ посідає важливе місце в рамках макроконцепту ПРОСТІР.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити такі висновки:

- представлення концепту СТОРОНИ СВІТУ у наївній, міфологічній і науковій картині світу різняться між собою значною мірою;
- відображення простору за допомогою карт засновується на врахуванні координатної сітки – схід / захід, південь / північ. Орієнтиром для картографів є північ, яка традиційно розташована у верхній частині сучасних карт;
- у номінації полюсів Землі має місце ономасіологічне неузгодження: північний магнітний полюс знаходиться біля географічного полюсу Землі, названого південним, а південний – поблизу північного географічного полюсу планети. Причиною цього неузгодження логічно вважати невідповідність динаміки розвитку наукових знань і темпу зміни мовної картини світу;
- міфологічна конотація елементів концепту СТОРОНИ СВІТУ походить з більш архаїчних розрізень верху-низу і правого-лівого і в цілому зберігає конотаційне навантаження цих опозицій.

У перспективі цікаво було б продовжити дослідження на матеріалі різних англомовних текстів, щоб з'ясувати на мовленнєвому рівні домінантною асоціативного співвідношення кожної із сторін світу з іншими елементами макроконцепту ПРОСТІР для носіїв англійської мови; а також зіставити на мовленнєвому рівні семантичний обсяг концепту СТОРОНИ СВІТУ в наївній і науковій англомовних картинах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 123 с.

2. Кочерган М. П. Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – Вип. 5. – К. : КДЛУ, 2001. – 386 с.
3. Лисюк Н. А. Міфологічний хронотоп : матеріали до курсів “Міфологія”, “Міфологія слов’янська і світова” / Наталія Анатоліївна Лисюк. – К. : “Український фітосоціологічний центр”, 2006. – 200 с.
4. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : образ мира и миры образов / Марк Михайлович Маковский. – М.: Владос, 1996. – 416 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / Валентина Авраамовна Маслова. – Мн. : Тетра-системс, 2004. – 256 с.
6. Новикова М. А., Шама И. Н. Символика в художественном тексте : символика пространства (на материале “Вечеров на хуторе близ Диканьки” Н. В. Гоголя) / М. А. Новикова, И. Н. Шама. – Запорожье : СП “Верже”, 1996. – 172 с.
7. Пивоев В. М. Мифологическое сознание как способ освоения мира / Василий Михайлович Пивоев. – Петрозаводск, 1991. – 109 с.
8. Полюсы географические (Северный и Южный). – Режим доступа : [http:// magnitnoe.narod.ru/mpz/mpz2.htm](http://magnitnoe.narod.ru/mpz/mpz2.htm)
9. The American Heritage Dictionary of the English Language. – Режим доступа : <http://209.10.134.179/61/95/S0589500.html>

СУЩНОСТЬ КОНЦЕПТА FLAPPER В ТЕРМИНАХ ТЕОРИИ ЗНАКОВ Ч. С. ПИРСА

ЛЮБИМОВА С. А.

Одесский институт межрегиональной академии управления персоналом

Сложный ментальный конструкт, каковым является социокультурный концепт FLAPPER (молодая смелая и модная американка 1920-х годов), в данной работе рассматривается с позиции семиотической теории знаков Чарльза Сандерса Пирса, которая не утратила своей значимости со времени ее появления.

Семиотическая сущность концепта изучалась в работах Кравченко В. Л. (концепт Европа, 2007) и Радзиевской С. А. (концепт ДОМ, 2008). Образ-символ американской поэзии XX века изучался в работе Горчак Т. Ю. (2009).

Целью данной работы было представить исследуемый концепт как знак семиотического опыта, рассмотреть его составляющие как абстрактные единицы семиотики, имеющие определенный прагматический характер.

Исследование функционирования концепта в социо-культурном сообществе опирается на изучение его прагматического содержания, в котором выделяют оценочное значение и культурные ассоциации. Сама номинация какого-либо явления в языке носит прагматический характер, так как соединяет и закрепляет в национальном сознании оценку явления, языковой знак и контекст его использования.

Языковые знаки являются средством формирования и интерпретации окружающего мира. С их помощью создается “модель действительности”, в которой факты реального мира превращаются в объекты сознания. Отправной точкой в познании мира выступает мировидение нации как результат накопления опыта многих поколений: “Опыт есть течение жизни, мир же есть то, что насаждается опытом” [1, с. 24]. Причиной и направляющей силой познания является чувст-